

QADIMGI NOTA YOZUVIGA ASOSLANGAN NOTA YOZUVI

Sayfiddinova Nilufar Zayniddinovna

Navoiy davlat universiteti

“Musiqiy ta’lim” yo‘nalishi talabasi

Ochilov Zayniddin Zavqiddinovich

Ilmiy rahbar:

Navoiy davlat universiteti

“Musiqiy ta’lim” yo‘nalishi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada musiqa san’ati sohasida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan nota yozuvi hadiqa, uning tarixi, rivojlanish bosqichlari haqidagi ma’lumotlar keltirib o‘tilgan. Nota yozuvida ishlatiladigan nota yo‘llari, takt chiziqlari va uning vazifalari, kalitlar va ularning turlari haqida ma’lumot berilgan. Keltirilgan ma’lumotlarni musiqa o‘quvchilari uchun boshlang‘ich ma’lumotlar sifatida foydalansa maqsadga muvofiq bo‘ladi.*

Kalit so‘zlar: *nota, nota yozuvi, notatsiya, harfiy notatsiya, tabulatura, nota yo‘li, qo‘shimcha chiziqlar, takt chizig‘i, sol kaliti, fa kaliti, do kaliti.*

Kirish. Bilamizki musiqiy asarlarni ijro etishda biz nota deb ataluvchi maxsus belgilardan foydalanamiz. Nota bu – lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, musiqa asarlarini yozib olish uchun qo‘llaniladigan yozuv belgisidir. Boshqacha qilib aytganda tovushning grafik ko‘rinishidir. Nota yozuvi yoki notatsiya musiqa tovushlarining balandligi, uzunligi va boshqa xususiyatlarini ifodalovchi nota ya’ni belgilardan iborat yozuv usuli, qisqacha aytganda musiqa asarining yozuv ifodasi. Nota yozuvi qadimdan turli xalqlar musiqa amaliyoti va ilmiy izlanishlarning mahsuli sifatida yuzaga kelgan. Nota yozuvining bizgacha yetib kelgan dastlabki namunasi ya’ni qadimiy notatsiya yunon harflaridan tashkil topgan. Musiqiy tovushlarni yunon harflari bilan ifodalash notatsiyasi miloddan avvalgi III asrdan milodiy X asrgacha iste’molda bo‘lgan.

Keyinchalik ya’ni, ilk o‘rta asrlarda g‘arbiy yevropa musiqa madaniyatida yunon harfiy notatsiyasi lotin harflari bilan almashtirilgan. Hamda o‘sha davrdagi ikki oktava diatonik tovushqatorni A, B, C, D, E, F, G, a, b, c, d, e, f, g, harflari bilan

ifodalashgan. Sharqda ham bunday nota yozuvining ma’lum turini Abu Nasr Forobiy ishlab chiqqan. Harfli nota yozuvi tovushlar balandligi va parda tuzilmalarini aniqlashga yordam bergan. Shu tariqa musiqa nazariyasining rivojiga salmoqli hissa qo’shganligi uchun ham Forobiy ilk musiqashunoslardan biri sifatida sanaladi. Afsuski Forobiyning bizgacha bajargan ishlarining salmog‘i yoxud mazmuni turli manbalarda e’tirof shaklida yetib kelgan xolos.

O‘rta asrlarda ya’ni XI – XII asrlarda Yevropa musiqasidagi harfiy notatsiya vokal musiqasida joriy etilgan nevmalarga asoslangan nota yozuvi keng tarqaldi. Nevmada matn so‘zlari ustiga ko‘yilgan ohang yo‘nalishini ko‘rsatuvchi maxsus belgi hisoblangan. Tovush balandligini aniqroq ko‘rsatish uchun bu belgilar gorizontal chiziqlarga yozila boshlangan. XI asrda Gvido d’Aretsso mazkur nota yozuvi turini takomillashtirib 4 chiziqli nota yozuvini kashf qilgan. Shuningdek Gvido hozirgi nota do, re, mi, fa, sol, lya nomlari taraqqiy etishida o‘z hissasini qo’shgan. U do talaffuzi o‘rnida ut bo‘g‘inini ishlatgan. Keyinchalik nota nomlari taraqqiy etishi ya’ni ut bo‘g‘ini do bo‘g‘iniga almashi hamda yettinchi si tovush paydo bo‘lishi bilan boshlangan.

Shuningdek nota yozuvining mukammalashishida ko‘p mamlakatlarda yuzaga kelgan turli tabulaturalar muhim rol o‘ynagan. Tabulatura nota yozuvining ilk shakllaridan biri hisoblanadi. Tabulatura muayyan cholg‘u asbobiga mo‘ljallangan bo‘lib, unda musiqa asari jadval shaklida, musiqiy tovushlar esa harflar, raqamlar va boshqa maxsus belgilar yordamida ifodalanadi. Mazkur nota yozuvi musulmon Sharqi musiqa ilmida X asrdan ma’lum. O‘rta Osiyoda XIII asrda Safiuddin al-Urmaviy tomonidan ud cholg‘u asbobi pardalariga mo‘ljallab yaratgan 2 xil tabulaturalar ma’lum bo‘lgan. Ular jadval shaklida bo‘lib, tovushlar balandligi turli harflar bilan, davomiyligi esa raqamlar yoki nuqtalar yordamida ifodalanagan. Mazkur yozuv uslubi Yevropada XVI-XVII asrlarda rivoj topiz taraqqiy etdi. Shuningdek, XIX asr oxirida Xorazmda “tanbur chizig‘i” deb nomlangan tabulatura shaklidagi nota yozuvi joriy etilgan.

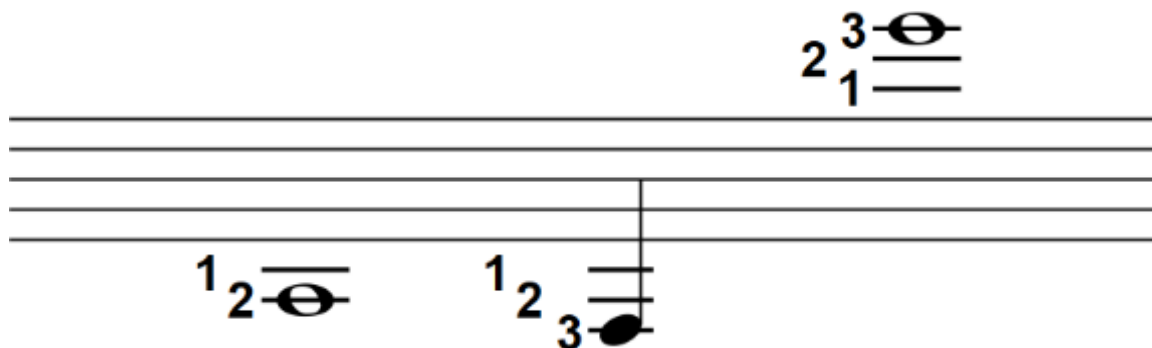
Asosiy qism. Nota yozuvi 5 ta gorizontal chiziqlar ya’ni nota yo‘lining ustiga, yuqorisi yoki pastiga yoziladigan notalardan tashkil topgan. Notalar tovushlarning uzun-qisqaligiga qarab oval shaklidagi bo‘sh va ichi bo‘yalgan doirachalardan iborat bo‘lib, ulardan dumli yoki dumsiz chiziqchalar tortilib yoziladi. Bu chiziqlarni yoki

tayoqchalarni nemis tilidagi nomi bilan shtillar deb ataymiz. Notalar nomi 7 ta bo‘lib, ya’ni ular do, re, mi, fa, sol, la, si muayyan kalitlarda turlicha chiqizlarda yoziladi.

Nota yo‘li nota yozuvining asosiy elementlaridan, unsurlaridan biri bo‘lib u beshta gorizontaal parallel chiziqlardir. Nota yo‘lining chiziqlari har doim pastdan yuqoriga qarab sanaladi. Uning ustiga va atrofiga nota, pauza, alteratsiya belgilari va ijroga taalluqli bo‘lgan barcha belgilar yoziladi. Notalar nota yo‘lining asosiy beshta chizig‘i ustiga va oralariga kalit va o‘lchov belgilari yordamida oktavalar kesimida takrorlanib yoziladi.

Asosiy chiziqlardan tashqari qo‘shimcha chiziqlardan ham foydalaniladi. Ular nota yo‘lining ostidan qo‘yilsa tepadan pastga tomon, nota yo‘lining ustidan qo‘yilsa pastdan tepaga qarab sanaladi.

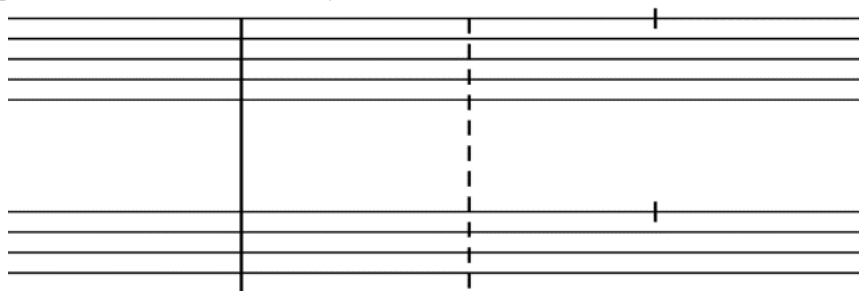

Nota yo‘liga qo‘shimcha chiziqlardan tashqari uni ko‘ndalang kesib o‘tuvchi takt chiziqlari ham qo‘llaniladi. **Takt chizig‘i deb bir yoki bir nechta nota yo‘llarini gorizontaal kesib o‘tuvchi chiziqqa aytiladi.** Bunda bir chiziqli takt chizig‘i har bir taktni ya’ni kuchli xissalarni ajratib turadi. Ikki chiziqli takt chizig‘i asarning parchalarini, qismlarini ajratib turadi .

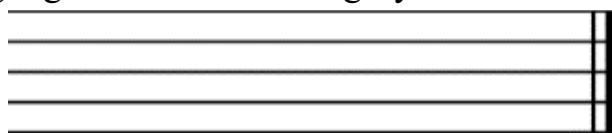

Takt chiziqlarining vazifalari nafaqat kuchli hissalarining orasini yoki asar qismlarini ajratish uchun qolaversa, murakkab metrli uzun taktdagi notalarni o‘qish jarayonini soddalashtirish maqsadida ham foydalanish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, takt chiziqlarini musiqa o‘lchov birliklaridan biri sifatida ham qabul qilsak bo‘ladi. Fortepiano, arfa, organ kabi cholg‘u musiqa asarlarni matnini ikkita nota yo‘lida ifodalaydigan asarlarda takt chiziqlari mazkur ikki nota yo‘lini birlashtirib turishda ham xizmat qiladi.

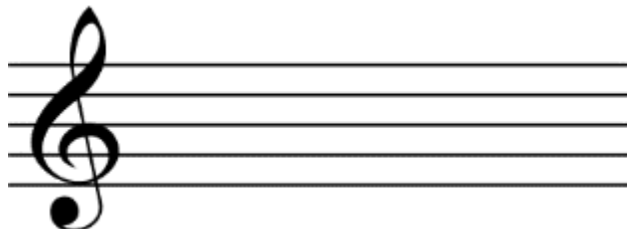

Albatta asarlarning tugashi ham takt chizig‘i yordamida aniqlanadi .

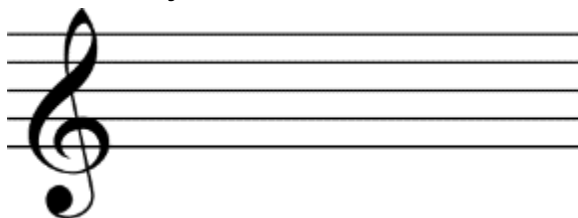
Nota o‘qish jarayonini, asar matnini besh chiqizning o‘zida bayon etish uchun maxsus belgi ya’ni, kalitlardan foydalaniladi. Shuningdek keng diapazonga ega bo‘lgan cholg‘ular ijro vaqtida registri o‘zgarganda turli kalitlardan foydalanadi. Kalitlarning har biri alohida bir ovoz yoki registr uchun mo‘ljallangan bo‘lib, skripka bas, soprano, alt, tenor, bariton va boshqa kalitlar vujudga kelishiga sabab bo‘ladi.

Sol kaliti yoki skripka kaliti. Bu kalitning markazidagi spiral ko‘rinishidagi qismi nota yo‘lining ikkinchi chizig‘idan boshlanadi. Ikkinchi chiziqda esa birinchi oktava sol tovushi yozilishini ko‘rsatadi, shuning uchun ham sol kaliti deyiladi. Zamonaviy nota yozuvlarida keng tarqalgan kalit hisoblanadi.

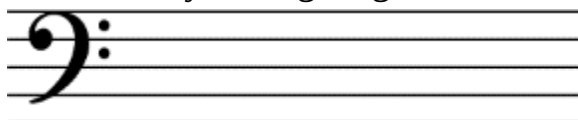

Skripka kaliti deb atalishiga bir necha sabablar bor, shulardan ishonarlisi, ilk barokko davrida skripka cholg‘usi yaratilishi va ko‘rinishidan mazkur cholg‘u

asbobigaga o‘xshashligi bilan bog‘liq deb ta’kidlashadi. Mazkur kalitni ilk bor XVI asrda fransuz kompozitorlarining nota matnlarida aks etgan. Shuning uchun ham uzoq vaqt davomida fransuzcha kalit yoki eski fransuzcha kalit deb ham yuritilgan.

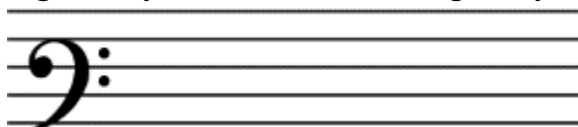
Fa kaliti yoki bas kaliti. Bu kalitning boshlang‘ich nuqtasi nota yo‘lining to‘rtinchi chizig‘idan boshlanadi. To‘rtinchi chiziqda esa kichik oktavaning fa tovushi yozilishini ko‘rsatadi, shuning uchun ham fa kaliti deyiladi. Skripka kalitidan keyingi o‘rinda keng tarqalgan kalit hisoblanadi. Musiqiy tovushlarning pastki registrini o‘zida mujassam etgan cholg‘u asboblari ya’ni fagot, trambon, tuba, litavra, violonchel, kontrabas, fortepiano va arfaning pastki registrlaridagi bas ovozi aks etganligi va notalari mazkur kalitda bayon etilganligi uchun bas kaliti ham deyiladi .

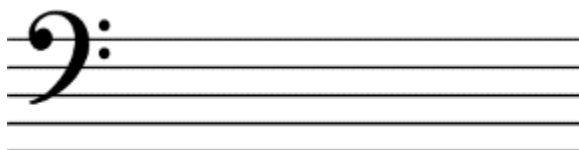
Bas kalitining ilk ko‘rinishi hozirgisiga nisbatan teskari ko‘rinishga ega bo‘lgan

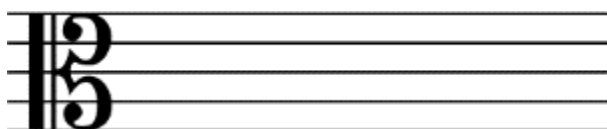
Bas kalitining iste’molda asar nota bayonida kam ishlatiladigan turlari ham mavjud. Bular bariton va bas-profunda1 kalitlaridir. Bariton kaliti kichik oktavaning fa tovushini nota yo‘lining o‘rta ya’ni uchunchi chizig‘ida yozilishini anglatadi.

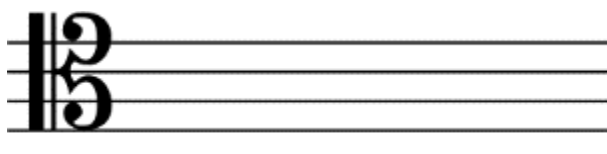
Bas-profunda kaliti esa kichik oktavaning fa tovushini nota yo‘lining beshinchi chizig‘ida yozilishini anglatadi.

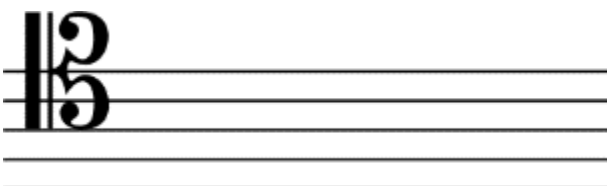
Do kaliti yoki alt kaliti. Bu kalitning nomlanishida ham bir nechta ta’riflar mavjud. Kalitning o’ng tomonidagi ikki jingalak ko’rinishidagi shakli birlashgan chiziqda birinchi oktava do tovushi joylashishini anglatadi. Agar nota yo’lining markaziy ya’ni uchinchi chizig’ida do kalitining jingalaklari birlashgan bo’lsa u holda uning nomi alt kaliti deb nomlanadi. Mazkur kalit ko’pchilik holatlarda alt cholg’usining nota matnida qo’llaniladi.

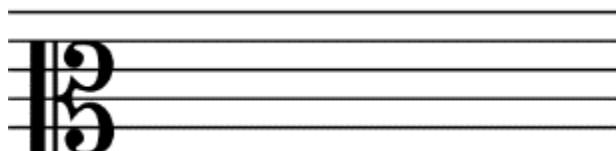
Do kaliti nafaqat alt ovozi registriga mos holda qo’llaniladi, balki, qolgan ovozlarning ham nota matnlarini bayon etishda ham ishlatiladi. Quyida tenor, bariton, metso-soprano va soprano kalitlarini misol keltiramiz. Tenor kalitining jingalaklari nota yo’lining to’rtinchi chizig’ida bir-lashadi. Qo’llanilishi bo’yicha fagot, violonchel, trombon va kontrabas cholg’ularining nota matnilarida qo’llaniladi.

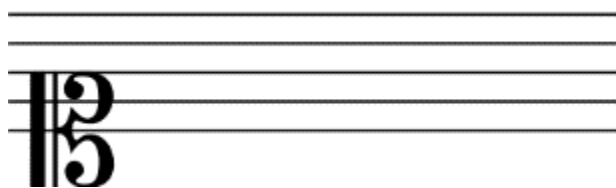
Bariton kalitining jingalaklari nota yo’lining beshinchi chizig’ida birlashadi va ushbu chiziqda birinchi oktavaning do tovushi yozilishini anglatadi.

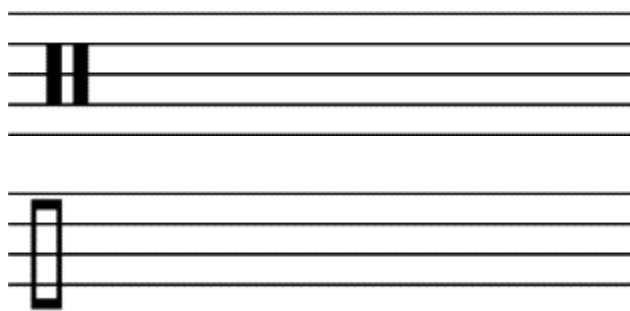
Metso-soprano kalitining jingalaklari nota yo‘lining ikkinchi chizig‘ida birlashadi va ushbu chiziqda birinchi oktavaning do tovushi yozilishini anglatadi.

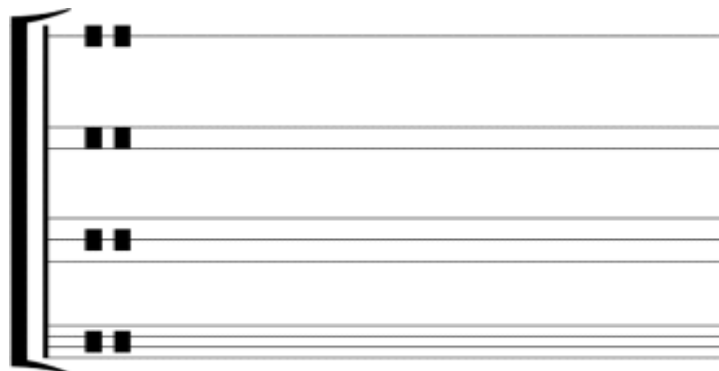
Sop-rano yoki diskant kalitining jingalaklari nota yo‘lining birinchi chizig‘ida birlashadi va ushbu chiziqda birinchi oktavaning do tovushi yozilishini anglatadi.

Zarbli cholg‘ular kaliti. Uning ikki ko‘rinishi mavjud. Bu kalitlarni neytral kalit ham deb atasak bo‘ladi. Aniq balandlikka ega bo‘lmagan musiqiy tovushlarni ijro etadigan urma-zarbli cholg‘ular uchun qo‘llaniladi. Haqiqatdan ham aniq balandlikka ega bo‘lmagan tovushlarni nota yo‘lida aks ettirishning ma’lum bir usuli sifatida shu kalitlardan foydalansak maqsadga muvofiqdir. Bu zarbli cholg‘ular uchun mo‘ljallangan kalitlarning hozirda ikkita ko‘rinishi mavjud.

Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish kerakki urma-zarbli cholg‘ulardan chiqayotgan tovushlarni balandligi-ga qarab shartli ravishda ikki, uch, to‘rt xilga ajratib ularni nota mat-nini bir, ikki, uch xatto to‘rt chiziqli nota yo‘lida ifodalash ham mumkin.

Diatonik tugmachali akkordeon kaliti. Bu kalit diatonik tugma-chali akkordeon uchun yozilgan nota matnini ifodalashda qo‘llaniladi.

Tabulatura kaliti. Tabulatura ilk nota yozuv uslublaridan biri bo‘lib unda musiqaning yozuv bayoni raqamlar, harflar va maxsus belgilar bilan ifodalangan. Hozirda u 6 torli gitara chol-g‘usi nota matnlari uchun ishlatiladi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki kalitlar nafaqat ovozning tessiturasidagi tovushlarni balki oktava yuqori yoki pastki tovushlarni nota yo‘lida aniq ifodalashi ham mumkin. Bunda kalitning pastki yoki ustki qismida qo‘yilgan 8, 15 raqamlari shu kalit qo‘yilgan nota yo‘lidagi barcha tovushlarni bir okvata, ikki oktava tushurib

yoxud ko‘tarib ijro etishni anglatadi. Ba’zida ikkita skripka kalitini yonma-yon qo‘ysak tovushlarni oktava ko‘tarib ijro etishni bildiradi. Bularni oktava kaliti deb ham atasak bo‘ladi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida kalitlarga nisbatan quyidagicha ta’rifni qo‘llasak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ya’ni, kalitning vazifasi nota yo‘liga yozilgan notaning qaysi tovush ekanligini, musiqiy tovushning nota yo‘lidagi joylashuvini ko‘rsatib turishdir.

Foydalangan adabiyotlar.

1. Vaxromeyev A. Musiqaning elementar nazariyasi.
2. Urmanova L., Trigulova A., Ibrahimjanova G. Musiqa nazariyasi. Toshkent. 2013.
3. Rahimov Q. Musiqaning elementar nazariyasi. Toshkent, Musiqa. 2007.
4. Raxmatullayev X. Musiqa tarixi. Buxoro, Kamolot uchqunlari. 2023.
5. N.Yusupova. Musiqa savodi, metodikasi va ritmika. Toshkent, Musiqa. 2017.
6. |Intrenet. Axborot vositalari.